

З РІДКІСНИХ ВИДАНЬ, ФОНДІВ, КОЛЕКЦІЙ

РОЗВІДКИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Великий український історик, учений світової міри, незвичайний організатор наукового і громадського життя, людина величезної енергії і працездатності — академік, професор Михайло Грушевський — залишив українському народові величезну наукову спадщину, що на довгі роки буде невичерпним, першорядним джерелом пізнання минувщини України у всіх виявах і всіх галузях життя й творчості.

Ці великі надбання своєї невисипущої праці і творчості Михайло Грушевський залишив також у галузі мистецтвознавства і передусім історії українського мистецтва.

Як знаменитий синтетик та ерудит, М. Грушевський розумів історію як всестороннє, основне знання рішуче всіх форм, галузей і відтінків людської творчості. Тому його історія України-Руси — це перша справжня енциклопедія українського народу, де читач знайде найдокладніші відомості не тільки про зовнішні, чисто-формальні історичні події, але також про соціальні відносини, промисловість, торгівлю, право, побут, літературу, філософію, церкву, театр, музику і врешті всі галузі образотворчого мистецтва, як архітектура, різьба, малярство та ужиткове (промислове) мистецтво.

А тому, що мистецтво в житті українського народу займало визначне місце, і то більшою мірою, як у багатьох інших народів, — звідси очевидно, повстало збільшене зацікавлення М. Грушевського, саме мистецтвом. Не було це зацікавлення принадкове і одностороннє, але постійне і систематичне.

В галузі мистецтвознавства був М. Грушевський незвичайно різноманітний — в однаковій мірі цікавила його архітектура, різьба, малярство, промислове мистецтво, а також спеціальні ділянки, як графіка, гравірування, мініатюра, друкарство, селянське мистецтво, нумізматику, геральдику, сфрагістику, одяг і т. д.

Тому ми знаходимо у різних виданнях, які редагував М. Грушевський, а передусім у "Записках Наукового Товариства ім. Шевченка", "Літературно-Науковому Віснику" і "Україні", його рецензії на праці таких авторів, як П. Вінклер (про геральдику), Е. Воробкевич (про старі церкви м. Львова), А. Павлінов (історія рос. архітектури), Штерн (античне мистецтво Чорномор'я), Волод. Антонович (нумізматику), Лашкар'єв (церк.-археол. очерки), Н. Кондаков (історія візантійського мистецтва), А. Стороженко (римо-католическі храми Києва), Д. Айналов (історія руського мистецтва), Я. Смірнов (рисунки Києва 1651 р.), А. Міллер (роскопи Танаїса), З. Батовський (про Норблена), А. Хміель (історія мистецтва і цивілізації), І. Свенціцький (друкарство), Нідерле (славянська археологія), Ростовцев (античне мистецтво на Україні), Хв. Вовк (етнографія). Власне це всі важніші видання останніх 40 років, які тор-

калися історії українського мистецтва. Крім того М. Грушевський ще робив постійні огляди літератури таких поважних видань як “Древности” (Москва, 1894—1900), “Записки Русск. Археол. Общества”, “Археологическая летопись Южной России”, різних каталогів музеїв, звітів, збірників, записок і т. д. Перша така рецензія М. Грушевського з’явилася понад 40 років тому — в 1894 році у “Записках Наук. Тов. Шевченка” у Львові, про Каталог колекції старовини музею А. Поля в Катеринославі, і остання — в 1927 р. в “Україні” про видання Українського громадського фонду в Празі: Хв. Вовк, Студії з української етнографії і антропології (Прага, 1927).

Праця М. Грушевського над рецензуванням видань з мистецтва впливала з бажання заповнити прикру прогалину української дослідно-мистецької праці. Але було це також і спеціальне замишування до українського мистецтва, яке можна було постійно спостерігати в його громадському і приватному житті. М. Грушевський був саме першим організатором українського мистецтва товариства у Львові “Товариства прихильників руської штуки”, що повстало в 1905 році. Йому належить розбудова музею Наукового Товариства ім. Шевченка та він був одним з перших ініціаторів заснування Української академії мистецтва у Києві в 1917 році. Крім того постійно цікавився, підтримував і був ініціатором різних мистецьких об’єднань і груп і всіх мистецьких починів українських митців і мистецтвознавців. Досить вказати, що у виданнях М. Грушевського, і особливо останніх років, є сила праць з історії мистецтва, а передовсім у “Наукових збірниках”, “Україні”, “Київ”, “Чернігів” та ін. Тут були розміщені праці майже всіх найвизначніших дослідників українського мистецтва, що перебували на Україні, як В. Дроздов, Ф. Ернст, К. Лазаревська, М. Макаренко, І. Могилевський, П. Попов, Е. Сіцинський, С. Таранушенко, Д. Щербаківський та ін.

Також писання самого М. Грушевського над темами з історії мистецтва свідчать про спеціальне його замишування до образотворчого мистецтва.

Наприкінці подаємо бібліографічний огляд, з якого читач може мати повне уявлення про зміст і обсяг окремих розвідок і статей М. Грушевського.

Все це праці переважно синтетичного характеру хоч і торкаються окремих тем, або розвідки, які з’ясовують особливі занедбані теми в історіографії старого українського мистецтва, або нові знахідки, які освітлюють проблеми української образотворчості та мистецьких течій на території України.

Цілком зрозуміло, що теми торкаються історії мистецтва і передусім старокняжої доби (про Світовида, Молотівське срібло, ковтки, печатки зі Звенигорода, Галича та ін.). Але М. Грушевський дав також не менше цікаві праці про пам’ятки архітектури XV ст. (опис подільських і львівських замків з документів кінця XV ст.), з українського малярства XVII — XVIII ст. (про портрети Б. Хмельницького і Ів. Мазепи), торкався й спеціальних тем про тризуб, стародруки та ін., писав про народне (селянське) мистецтво і музейництво, не забував і про некрологи відомих мистецтвознавців (П. Лашкар’єв, І. Шараневич, Д. Щербаківський).

Особливе значення в українському мистецькому житті мали також прегарно видані ілюстровані видання М. Грушевського. Його “Ілюстрована історія України” 1912 р. є цілим скарбом ілюстрованого матеріалу до історії українського мистецтва і не один із сучасних українських мистецтвознавців і митців мусить не раз заглянути до цього джерела. Далі його книжка “Культурно-національний рух на Україні в XVI — XVII віці” 1912 р., вперше відкрила нам ціле багатство і красу старої української графіки і граверства, а всі сучасні українські графіки були виховані саме на цій книжці!

Крім старовинного мистецтва, М. Грушевський цікавився сучасним українським мистецтвом. Тут він виявив себе не тільки прекрасним спостерігачем і дослідником, але справжнім мистецтвознавцем. М. Гру-

шевському належить рецензія на Другу мистецьку виставу українських митців у Львові 1900 р., Другу виставу образів Ів. Труша 1901 р., Гуцульську виставу 1904 р., далі статті про портрет Шевченка роботи Ф. Красицького 1906 р., про пам'ятник Шевченкові (статті 1908 і 1909 р.) і про митців-селян 1910 р.

Та найбільша заслуга М. Грушевського перед українським мистецтвом в його синтетичних оглядах українського мистецтва в "Історії України-Руси".

М. Грушевський у своїй монументальній праці "Історії України-Руси" не тільки дав перший суцільний, синтетичний огляд історії українського мистецтва княжої доби X — XIII ст. і доби XIV — XVI ст., але загалом вперше в українській літературі правильно підійшов до питання — що саме треба розуміти під назвою українського мистецтва. Як учений світової міри, М. Грушевський не міг інакше розглядати пам'ятки українського мистецтва, як лише за територіальним принципом. До українського мистецтва зарахував він усі пам'ятки на всій українській етнографічній території незалежно ким вони створені.

Тепер цей огляд, серед сучасного покоління, поволі приймається як самозрозумілий, як загальнопринятий серед усіх інших європейських народів, однак в той час коли М. Грушевський його висунув як засадний принцип — не знаходив більшого зрозуміння і був просто "сенсаційним" для українського читача. Ба навіть і після виходу "Історії України-Руси" (т III, 1900 р. і друге видання 1905 р.), ще довгий час різні наші мистецтвознавці не могли вийти з хutorянських рамок етнографізму і провінціалізму. Ще довгий час під українським мистецтвом розуміли лише "народне" (селянське) мистецтво, або визнавали такими лише твори деякої релігійної групи (напр. на Придніпров'ю православні, а в Галичині — греко-катол. церкви), або нарешті починали історію українського мистецтва щойно з XVII ст. — "українським бароком".

Огляди українського мистецтва в "Історії України-Руси" М. Грушевського, цінні також з методологічного погляду. Вони дають повний, заокруглений нарис пам'яток мистецтва в тому обсязі, як це дозволяла зробити тогочасна література предмета. Автор з властивою йому ерудицією і основним знанням матеріалу докладно описує важніші пам'ятки, подає еволюцію розвитку українського мистецтва, намічає мистецькі течії, які приходили ззовні, подає характеристичні риси українського мистецтва та з'ясовує своєрідності української творчості. При тім не задовольняється лише мистецькою "трійцею" (архітектура, різьба, малярство), але широко спиняється над ужиточним (промисловим) мистецтвом як ювелірство, емаль, скло, кераміка та ін. Розуміється, що автор для своїх оглядів широко і критично використав усю наукову літературу предмета і всі опубліковані музейні джерела та подав головнішу бібліографію.

Таким чином історія українського мистецтва М. Грушевського є для нас першим незвичайно важливим джерелом пізнання українського мистецтва, без котрого не може обійтися ні один історик мистецтва, мистецтвознавець і практик-митець. І треба лише жаліти, що вона не доведена до кінця, так само, як ціла "Історія України-Руси"!!

Реєстр розвідок і статей М. Грушевського з українського мистецтва.

Загальні огляди:

1. Українське мистецтво старокняжої доби (X—XII ст.) "Історія України-Руси", т. III, Львів, 1900; 2 вид. Львів, 1905, ст. 422—452. 2. Українське мистецтво XIII—XVI ст. "Історія України-Руси", т. VI, Львів, 1907, ст. 368—388, 616—622.

Архітектура:

3. Мстиславова церква в Володимирі-Волинському "Село", Київ, 1911, № 5, ст. 5. 4. Церква св. Василя в Овручі. "Село", Київ, 1910, №31, ст. 5. 5. Опис подільських замків 1491 р. Запис. Наук. Тов. Шевченка, т. VII, Львів, 1895, ст. 1—18. 6. Опис львівського замку р. 1495. ЗНТШ, т. XII, 1896 р., ст. 1—12. 7. Аскольдова могила. "Село", Київ, 1911, № 21, ст. 4.

Різьба:

8. Лопушанський "Святовид". ЗНТШ, т. ХСVIII, 1910 р., кн. VI, ст. 147—148. 9. Пам'ятник Шевченку. "Літ.-Наук. Вістн.", 1908, т. ХЛП, кн. V, ст. 209—211. 10. Пам'ятник Шевченку. "Село", Київ, 1919, № 1, ст. 5—8.

Малюство:

11. Портрет Хмельницького. 3 вид. 1683 р. ЗНТШ, т. ХХIII—ХХIV, 1898 р., ст. 18—20. 12. До портрета Мазепи. ЗНТШ, т. ХСП, кн. VI, 1909 р., ст. 246—248. 13. Ще до портрета Мазепи. ЗНТШ, т. ХСIV, кн. II, 1910 р., ст. 162. 14. Портрет Шевченка роботи Ф. Красицького, "Літ.-наук. Вістн.", 1906 р., т. XXXVI, кн. X, ст. 166. 15. Друга руська артистична вистава у Львові. "Літ.-Наук. Вістн.", 1900 р., т. XII, ст. 50—54. 16. Друга вистава образів Ів. Труша. "Літ.-Наук. Вістн.", 1901 р., т. XV, ст. 108—111. 17. Селяне мистці. "Село", Київ, 1910, № 13, ст. 8.

Ужиткове (промислове) мистецтво:

18. Українська гривня. "Вістник політики, літер. й життя", Відень, 1918, № 14, ст. 211—222. Передрук у "Ділі", Львів, 1918, № 7. 19—21. Молотовське срібло. ЗНТШ, т. XV, 1897 р., ст. 8; також т. XXV, 1898 р., ст. 1—6; також XXXI—XXXII, 1899 р., ст. 3—4. 22. Український герб. "Народ. Воля", Київ, 1917, № 153. 23. Український державний герб. "Нар. Воля, Київ, 1918, № 19. 24. Ковтки "київського типу" у сучасних кавказців. ЗНТШ, т. XXXVII, 1900 р., ст. 1—4. 25. Печатка мит. Константина з Звенигорода (з 2 ілюстр.), ЗНТШ, т. XXII, 1898 р., ст. 1—2. 26. Печатка з Ступиши під Самбором (з рис.). ЗНТШ, т. XXXI—XXXII, 1899 р., ст. 1—4. 27. Печатки з околиць Радича (з рис.). ЗНТШ, т. XXXVIII, 1900 р., ст. 1—4. 28. Українські стародруки. "Книга", Відень, 1921, т. I, ст. 2—4. 29. Гуцульська вистава (з портретом М. Шкрибляка). "Літ.-Наук. Вістн.", т. XXVII, 1904 р., ст. 49—51.

Володимир СІЧИНСЬКИЙ*

Львів

* Статтю подаємо за виданням: журн. "Мистецтво". Орган асоціації незалежних українських митців. Львів, 1936. Зошит I, с. 9—11. Про автора див. статтю М. Мушинки в цьому номері журналу.

ПОГРОМ ІСТОРИКО-МИСТЕЦЬКИХ СКАРБІВ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ В 30-их РОКАХ

1 березня 1933 р. в Києві від рук бандитів загинув постовий міліціонер, який хотів перешкодити пограбуванню Софійського собору. "4 бандити, — повідомляв ВУЦВК про обставини і наслідки цієї події К. Антипович, — увійшли до Софійського собору і, поклавши всіх там присутніх на підлогу, пограбували церкву, взяли дуже цінну з боку художнього та історичного "дарохранительницю", велике "Євангеліє" XVIII ст., кілька менших "Євангелій", поламали великої художньої вартості "золоті ворота" та ламали і псували запрестольного хреста".

Та, навіть, найцинічніші кримінальні пограбування культурно-історичних речей молитовних будинків за своїми наслідками не йшли ні в яке порівняння з діями партійних і радянських органів, які мали б їх охороняти. "Якось на початку березня (1934 р.), — писав в 1959 р. на сторінках часопису "Рідна Церква" Д. Бурко, — сумна цікавість завела мене на Софійське подвір'я. Південні двері собору, бачу, відкриті. Передо мною жахлива картина: в головному вівтарі порожньо; престол обдертий стоїть збоку; царських врат, що були срібні, ковані, мистецької роботи, дар гетьмана Івана Мазепи, нема (їх конфісковано); ... біля дверей порталу лежить велика купа риз, фелоні й інший одяг священнослужителів, шати з ікон і т. ін."¹

На цьому погром в Софії не припинився. "За 1935—1937 років, — пише О. Повстенко, — розібрано вісім високомистецьких барокових іконостасів роботи українських майстрів XVII—XVIII ст. З них був дуже